

نگاهی به پیشینه «خانقاه نعمت‌اللهی»، خانه‌ای که ثبت تاریخی شده‌است

منزلگاه نخستین بانوی روزنامه‌نگار ایران

- نایب‌التولیه عرب کیست؟

نام سیدحسین عرب، مشهور به «نایب‌التولیه عرب»، شاه‌کلید باز کردن صندوق اسرار و روایات ناگفته تاریخ خانه موسوم به «خانقاه نعمت‌اللهی» است. سیدحسین، چنان‌که گفتیم، بین سال‌های ۱۳۰۲ تا ۱۳۳۵ قمری، با عنوان نایب‌التولیه در مشهد حضور داشته است؛ باید توجه داشته باشیم که لقب نایب‌التولیه برای سیدحسین، مترادف با تولیت امروزی نیست، چنان‌که مهدی بامداد در «شرح حال رجال ایران» می‌نویسد، «نایب‌التولیه» برای سیدحسین عرب، لقب بود و نه منصب.

بامداد تصریح می‌کند که: «[سیدحسین] در خانه معین‌الملک (سفیرکبیر ایران در اسلامبول) منزل داشت و مهمان او بود و سپس سید در مشهد مقیم شد و [ناصرالدین] شاه سالی شش هزار تومان مواجب برای وی تعیین کرد و او را ملقب به نایب‌التولیه نمود و بتدریج چند ده خالصه واقع در خراسان را نیز به او بخشید.»

او با همین لقب در دستگاه آستان قدس رضوی فعالیت می‌کرد. از آنجا که سیدحسین، فرزند سیدسعید آل‌نایب، کلیددار سابق حرم حضرت ابوالفضل‌العباس^(ع) بود، فرزندانش بعدها چنان که اشاره کردیم نام‌خانوادگی «نایبی» را برای خود برگزیدند که سیدعلی مؤید نایبی (سناتور سابق) یکی از آن‌هاست.

مهدی بامداد در کتاب خود، بدون اشاره به سند خاصی، موضوعی را پیش می‌کشد که قابل بررسی و مطالعه است. او می‌نویسد: «سیدحسین

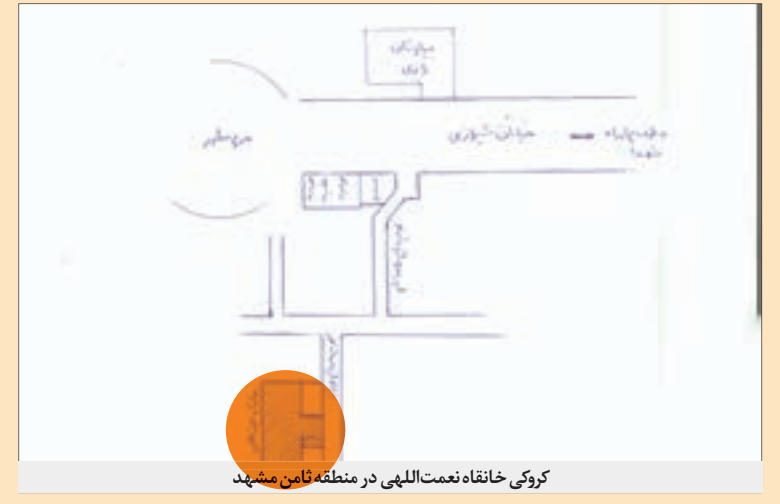
نایب‌التولیه عرب، خود و اولادش چون اعتیاد مفرط به کشیدن شیره و بنگاری داشتند، برای هر جهتی که فرض شود، کشیدن تریاک و شیره را در میان اهالی خراسان مخصوصاً امرا و خوانین آن سامان خیلی ترویج و تشویق نموده و یادگار بسیار تأسف‌آور و نکبت‌باری در خراسان که یک زمانی آن را شمشیر ایران می‌گفتند، خود و احفادش در آنجا از خویشتن باقی گذاشتند. این ادعا شاید در محدوده مربوط به اعتیاد

شخصی سیدحسین قابل قبول باشد، اما بی‌شک درباره ادعای ترویج تریاک در میان مردم، باید با دیده احتیاط بدان نگریست، می‌دانیم

تصویری از نایب‌التولیه حسین عرب

مرضیه ترابی| خانه «نایب‌التولیه عرب» یا «خانقاه نعمت‌اللهی»، یکی از خانه‌های قدیمی و ثبت ملی شده شهر مشهد است. این‌خانه در بهمن‌ماه سال ۱۳۸۲ خورشیدی ثبت ملی شد. این منزل فوق‌العاده زیبا، قدیمی‌و خوش‌ساخت در ابتدای بالاخیابان و در کوچه «ملاهاشم» قرار گرفته‌است. هیچ کس به درستی نمی‌داند که خانه موسوم به «خانقاه نعمت‌اللهی» در چه تاریخی ساخته شد. تنظیم‌کنندگان پرونده ثبتی این بنای ارزشمند، آن را مربوط به اواخر دوره قاجار و اوایل دوره پهلوی می‌دانند؛ با این حال، خود آن‌ها نیز در تعیین زمان دقیق ساخت بنا، دچار تردید هستند و می‌نویسند که «در مورد قدمت و سال دقیق ساخت بنا اطلاع دقیق در دست نیست. اما مالک آن از حدود ۸۰ سال پیش مشخص است. این بنا منزل مسکونی نایب‌التولیه عرب بوده که تولیت آستان قدس رضوی را در آن زمان در اختیار داشته‌است.» اگر این ادعا را درست بدانیم که به ظاهر چنین است، قدمت خانه «خانقاه نعمت‌اللهی» دست‌کم مربوط به اوایل نیمه دوم دوره قاجار است؛ زیرا «سیدحسین عرب»، نایب‌التولیه‌ای که گفته می‌شود مالکیت این خانه قدیمی را داشته‌است، بین سال‌های ۱۳۰۲ تا ۱۳۳۵ قمری (۱۲۶۴ تا ۱۲۹۶ خورشیدی) در مشهد زندگی می‌کرده و اگر فرض بگیریم که او، این خانه را در نخستین سال‌های حضورش در مشهد خریده باشد، منزل مذکور، به احتمال زیاد، پیش از سال ۱۲۶۴ خورشیدی ساخته شده‌است.

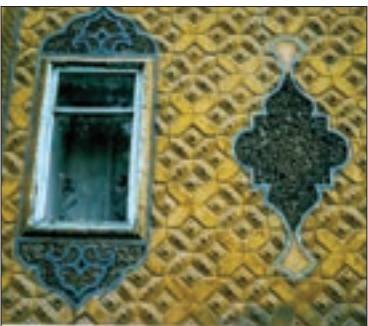

کروکی خانقاه نعمت‌اللهی در منطقه‌فامن مشهد

که خراسان، حتی پیش از دوره ناصرالدین‌شاه نیز، از کشت و استعمال افیون خالی نبود و در این باره، گزارش‌های تاریخی و اسناد قابل ارائه وجود دارد. سیدحسین عرب، در دوران ۳۳‌ساله حضورش در مشهد که با درگذشت وی به پایان رسید، شاهد حضور ۱۸ متولی در حرم رضوی بود که با همه آن‌ها همکاری داشت. پیداست که او یا نقشی مهم و تأثیرگذار در جامعه نداشته و یا با تمام امرا و متولیان سیاست‌مدارانه برخورد می‌کرده‌است.

- ازدواج خاص

نایب‌التولیه عرب در سال ۱۳۱۶ قمری (۱۲۷۵ خورشیدی) با اشرف السلطنه، بیوه محمدحسن خان اعتمادالسلطنه، وزیر انطباعات عصر ناصرالدین‌شاه قاجار ازدواج کرده است، البته این ازدواج، ازدواج نخست سیدحسین عرب نبوده‌است؛ اشرف‌السلطنه که عنوان نوه فتحعلی‌شاه قاجار را یک می‌کشیده، بعد از ازدواج با سیدحسین عرب، به مشهد آمده و در منزل او، یعنی همین منزلی که امروزه با نام خانقاه نعمت‌اللهی می‌شناسیم، ساکن شده

نخستین زن روزنامه‌نگار ایران ثبت کرده‌است. با این حال، این تنها افتخار اشرف‌السلطنه نیست؛ او فن عکاسی را هم به کمال آموخته و حتی از ناصرالدین‌شاه تصاویری تهیه کرده‌است. بخش عمده عکس‌های این بانو، در انتهای کتاب «روزنامه خاطرات اعتمادالسلطنه» انتشار یافته‌است. به این ترتیب، اشرف‌السلطنه را باید نخستین عکاس تاریخ ایران هم بدانیم که در سال ۱۲۷۵ خورشیدی به مشهد آمده و نزدیک به نوزده سال در خانه مورد بحث این نوشتار زندگی کرده‌است.

به همین دلیل، خانه «خانقاه نعمت‌اللهی» در مشهد، علاوه بر مزایای تاریخی و معماری پرشمار، جایگاه مهمی در تاریخ اجتماعی بانوان ایرانی دارد، هر چند که به ظاهر اشرف‌السلطنه در سال‌های پایانی عمر، روزگار خوبی را از سر نمی‌گذرانده و معروف است که سیدحسین عرب با او به خوبی رفتار نمی‌کرده‌است. البته ازدواج اشرف‌السلطنه با نایب‌التولیه عرب، از سر علاقه نبوده؛ او به این ازدواج تن می‌دهد چون می‌خواسته موقعیت اجتماعی و به‌احتمال حیطه فعالیت‌های فرهنگی و نوشتاری خود را حفظ کند، اما چنین نمی‌شود و بانو، زندگی را در این خانه، با یأس و ناامیدی سپری کرده و در نهایت، در سال ۱۲۹۴ خورشیدی دارفانی را وداع می‌گوید و در رواق دارالسیاده حرم رضوی به خاک سپرده می‌شود.

- فرجام نایب‌التولیه

نایب‌التولیه عرب نیز، بعد از مرگ اشرف‌السلطنه، حدود دو سال زندگی می‌کند و در ۱۲۹۶ خورشیدی بدرود حیات می‌گود. پیکر او را هم در حرم مطهر امام رضا^(ع) به خاک می‌سپارند. ناگفته نماند، سیدحسین در دوران حضورش در مشهد، شاهد وقایع تاریخی متعددی بوده که از مهم‌ترین آن‌ها می‌توان به قیام مردم مشهد علیه آصف‌الدوله شیرازی (مشهور به بلوای نان) در ۱۳۰۳ قمری، به توپ بستن حرم مطهر رضوی توسط روس‌ها در ۱۲۹۱ خورشیدی و تشکیل انجمن ایالتی خراسان در ۱۲۸۶ خورشیدی اشاره کرد.

تصویری از بانو اشرف السلطنه

دستور آشپزی روی لوح ۳هزار ساله

کهن‌ترین گل‌نبشته‌ها که اکنون در مجموعه تاریخ دانشگاه ییل قرار دارد، هیچ حرفی از شاه یا جنگ و حتی نام سرزمینی نیاخته‌ است. بر روی این لوح که ۲۵دستور خورش‌گوشت و ۴دستور خورش انواع سبزیجات نوشته شده که نشان از قدمت پخت انواع خورش در منطقه بابل دارد.

شهریار

شنبه ۲۶ اسفند ۱۴۰۴
۲۷ رمضان ۱۴۴۱
شماره ۲۲۲

۱۵

تاریخ و هویت

ایران

نامه

باز خوانی گزارش نشریه «د گرافیک» انگلستان از نخستین سفر ناصرالدین‌شاه به فرنگ

روایت انگلیسی از سفر شاه ایرانی

حسین پیات| ناصرالدین شاه در سه نوبت به فرنگستان می‌رود که روایت هر سه سفر در قالب روزنامه خاطرات شاه منتشر شده‌ است. نخستین سفر او در سال ۱۲۹۰قمری، برابر با ۱۵۲ خورشیدی است که شرح آن روز به‌روز نگاشته شده‌ است و می‌دانیم شاه ایرانی چه در سرش بوده و چه‌ها کرده‌ است. با این حال کمتر پیش آمده‌ است که روایت خارجی‌ها از این سفرها را بخوانیم.

نشریه «د گرافیک» انگلستان به تاریخ ۲۱ ژوئن ۱۸۷۳ میلادی، برابر با ربیع‌الثانی ۱۲۹۰ قمری، گزارشی از نخستین سفر ناصرالدین‌شاه به انگلستان نوشته‌ است که حاوی نکات جالب و ارزشمندی است. از جمله اینکه در صفحه قبل از گزارش سفر چهار پرده نقاشی (احتمالاً از کارهای صنیع‌الملک) به چاپ رسانده‌ است که مراسم عروسی ایرانی در زمان قاجار را نشان می‌دهد.

نشریه «د گرافیک» در ابتدا، گزارش ورود شاه را به‌طور مفصل داده و نوشته‌ است: «ناصرالدین‌شاه قاجار ایران، بعد ازظهر چهارشنبه به‌طور رسمی وارد انگلستان شد. برخی جزئیات مربوط به مراسم استقبال او در بخش «اخبار داخلی» آمده‌ است. اما در اینجا می‌توان اشاره کرد که شاه بامدادان روز چهارشنبه، سوار بر کشتی اعزامی نیروی دریایی (ادمیرالتی) به نام Vigilant در بندر اوستند حضور یافت و در میانه راه نیز اسکورت شد و از طریق اسکادران کانال منش به دوور رسید. در دوور، دکل‌های کشتی‌ها برای استقبال و ادای احترام برافراشته شده بود و شاه پس از پیاده‌شدن، مورد استقبال دوک ادینبرو و شاهزاده آرتور قرار گرفت. پس از صرف ناهار در تالار لردها و پذیرفتن خطابه‌ای از سوی شهردار، کاروان سلطنتی به‌سوی شهر حرکت کرد.

شاهزاده ولز، دوک کمبریج و شاهزاده کریستیان در چرینگ کراس به دیدار اعلی‌حضرت شتافتند و او را تا کاخ باکینگهام همراهی کردند؛ جایی که شاه برای استراحت از سفر در آن اقامت گزید. روز پنجشنبه، شاه می‌بایست هیئت دیپلماتیک را به حضور بپذیرد و عصر همان روز با شاهزاده ولز در خانه مارلبرو شام صرف کند. پس از آن، شاه شاهزادگان و تزارویچ (ولیعهد روسیه) و شاهزاده سزارویچ را برای همراهی با دوشس ساترلند فرا خواهد خواند. صبح جمعه، شاه کار رسمی خود را با رفتن به قلعه ویندسور آغاز کرد تا به ملکه دیدار رسمی (State Visit) بدهد و عصر همان روز در ضیافت در گیلدهال حضور خواهد یافت. امروز (شنبه) اعلی‌حضرت از کارگاه‌های دولتی وولویچ بازدید خواهد کرد. با فرمانده ناهار خواهد خورد و در بازدید از یگان توپ‌خانه اسب‌سوار حضور خواهد داشت. عصر، به اپرای کاونت گاردن (اپرای دولتی) خواهد رفت.»

- ارائه برنامه کاری شاه

گزارش نشریه با فهرست کوتاهی از برنامه‌های شاه در انگلستان ادامه یافته‌ است: «در اینجا فهرست کوتاهی از برنامه‌های او برای هفته آینده آمده‌ است: روز یکشنبه، شاه به تدین‌گتون خواهد رفت و سپس از طریق رودخانه به ریچموند می‌رود. روز دوشنبه، در بازدید دریایی در اسپیت‌هد شرکت خواهد کرد و عصر همان روز در نمایشگاه بین‌المللی و کنسرتی در تالار آلبرت حضور خواهد یافت. روز سه‌شنبه در بازدید نظامی ویندسور شرکت می‌کند و عصر با ارل گرانویل شام خواهد خورد. روز چهارشنبه به لندن اختصاص دارد. اعلی‌حضرت از برج لندن و اسکله‌های وست‌ایندیا بازدید خواهد کرد. سپس به گرینویچ می‌رود و عصر در ضیافت رسمی در کاخ باکینگهام حضور خواهد یافت. روز بعد، شاه از لیورپول دیدن خواهد کرد و از آنجا به ترتهم خواهد رفت تا با دوک ساترلند اقامت کند و روز جمعه به کرو منچستر خواهد رفت. روز شنبه، اعلی‌حضرت به شهر بازمی‌گردد و سپس برای صرف صبحانه به دیدار شاهزاده و شاهدخت ولز در چیژویک خواهد رفت؛ روز بعد کمی استراحت خواهد کرد و عصر همان روز از وست‌مینستر دیدن می‌کند و روز دوشنبه به کاخ کریستال خواهد رفت.»

اما از آنجا که شاه ایرانی تنها مهمان آن روزهای انگلستان نبوده‌ است، نشریه «د گرافیک» بخش پایانی گزارش خود را به ولیعهد روسیه اختصاص داده و نوشته‌ است: «میهمانان سلطنتی ماتنها به شاه محدود نمی‌شوند. زیرا تزارویچ و تزارونا (ولیعهد و ولیعهد بانوی روسیه) به‌همراه دو فرزند بزرگ‌ترشان، دوک‌های بزرگ نیکلای و جورج، میهمان شاهزاده و شاهدخت ولز هستند. روز یکشنبه، شاهزاده و شاهدخت، به‌همراه دوک ادینبرو، در مراسم ویژه خدمات بیمارستانی کلیسای جامع سنت پل شرکت کردند. روز دوشنبه صبح، شاهزاده و شاهدخت برای دیدار با میهمانان روس خود که کمی زودتر از انتظار به وولویچ رسیده بودند، به آنجا رفتند. اسکله‌ها مملو از تماشاگران بود و گارد احترام و دسته موسیقی نیز آماده بودند. قایق تفریحی امپراتوری در کنار اسکله پهلو گرفت؛ شاهزاده و شاهدخت سوار آن شدند و از تزارویچ و همسرش به‌همراه فرزندانشان استقبال کردند و سپس همه جمع مستقیماً به لندن بازگشتند. بعد ازظهر، تزارویچ و دوشس‌های بزرگ تعدادی از دیدارکنندگان را پذیرفتند و پس از آن، تزارویچ با خواهر و برادرزن خود به گردش رفت. در حالی‌که سایر اعضای کاروان، با افزودن دوک ادینبرو، به گشت‌وگذار ادامه دادند. عصر همان روز، تزارویچ و دوشس‌ها، به‌همراه شاهزاده و شاهدخت ولز، به اپرای بزرگ رفتند. روز سه‌شنبه، دوک بزرگ و دوشس‌ها با شاهزاده و شاهدخت ولز به گردش پرداختند و عصر، شاهزاده و شاهدخت ولز به‌همراه شاهزاده آرتور در اپرای دوروی لین حضور یافتند. بعد ازظهر، شاهزاده ولز ریاست جلسه‌ای از شورای خود را بر عهده داشت، همچنین گفت‌وگویی میان شاهزاده و تزارویچ درباره رفتن به مسابقات اسب‌دوانی استاکبریج در هفته آینده انجام شد.»

این نشریه در خطوط پایانی گزارش نوشته‌ است: «ملکه و دو فرزند کوچک‌ترش اکنون به ویندسور بازگشته‌اند تا از شاه ایران پذیرایی کنند. پیش از ترک بالموال، اعلی‌حضرت یک ضیافت رقص برای خدمتکارانش برگزار کرد. روز یکشنبه به کلیسای کرتی رفت و بعد ازظهر همان روز چند دیدار در نواحی اطراف انجام داد. روز سه‌شنبه، ملکه، شاهدخت باتاریس و شاهزاده لئوپولد، بعد ازظهر از بالموال حرکت کردند. آنان در پرت شام خوردند و تمام شب را در سفر بودند تا صبح چهارشنبه برای صرف صبحانه به ویندسور رسیدند.»

همچنین در خطوط پایانی متذکر شده‌ است که «دوک ادینبرو روز دوشنبه سنگ بنای ساختمان جدید مدرسه «مرچنت تیلرز» را گذاشت و روز سه‌شنبه ریاست ضیافت شام «آسایشگاه یتیمان آلبرت سلطنتی» را بر عهده داشت.»

منبع: کانال آرشبو بزرگ نشریات ایران
لازم به‌ذکر است که این متن با هوش مصنوعی به زبان فارسی برگردانده شده‌ است و می‌تواند مشکل داشته باشد.

تاریخ‌نگار